

Demokrati og rettigheter i informasjonssamfunnet (DRI)

-presentasjon av et studieprogram

Dag Wiese Schartum, Avdeling for forvaltningsinformatikk, UiO

1 De grunnleggende spørsmålene på DRI

Studiet Demokrati og rettigheter i informasjonssamfunnet er et tverrfaglig studium som kombinerer jus, informatikk og samfunnsvitenskap.¹ DRI-studiet gjelder forholdet mellom demokrati og rettsstat på den ene side og informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) på den andre side. På studiet er vi både opptatt av dagens situasjon og av hvilke utviklingsmuligheter IKT representerer. Det skjer en stadig teknologisk utvikling som påvirker samfunnet og hvordan samfunnet styres. Derfor er studiet om demokrati og rettigheter i informasjonssamfunnet langt på vei et studium av endringsprosesser. Tre grunnleggende spørsmål kan sies å ligge til grunn for studiet:

- i) Hvordan virker anvendelse av IKT *faktisk* inn på idealer om demokrati, rettsstat og personvern?
- ii) Hvordan *kan* teknologien virke inn på disse styringsidealene?
- iii) Hvordan *bør* vi bruke digitalisering?

Det første spørsmålet er langt på vei et empirisk spørsmål. Vi må undersøke hvordan IKT brukes i praksis og vurdere om dette bl.a. er i samsvar med rettsstatsprinsipper og gjeldende rett. Dette spørsmålet står sentralt i DRI-studiet.

Det andre spørsmålet kan sies å være hypotetisk, men innen et universitetsfag vil diskusjonen selvsagt være empirisk basert. På bakgrunn av historiske erfaringer kan vi for eksempel anta at teknologiske nyvinninger kan bli brukt på bestemte måter: Når det kommer teknologi som gjør det mulig å spore enkeltpersoner, kan vi på bakgrunn av anerkjente behov for å følge personer anta at teknologi kan bli brukt for å realisere disse behovene. Arbeidsgivere har for eksempel behov for å følge med på hva arbeidstakere gjør; helseinstitusjoner har behov for å ha oppsyn med demente og forvirrede personer; barnehager har behov for å sikre at barna ikke kommer bort fra gruppen; og kvinner som føler seg truet av voldsmenn kan ha behov for å vite hvor voldsmannen befinner seg. Derfor er det neppe spekulativt å anta at spørsmålet vil oppstå om teknologi som gir mulighet for å lokalisere personer (ved hjelp av GSM-nettet, WiFi, GPS, RFID e.l.) bør brukes til å lokalisere og spore arbeidstakere, demente, barn, voldsdømte mv.

¹ Bachelorprogrammet ble første gang undervist i 2003.

Spørsmål ii) leder lett over i spørsmål iii), nemlig spørsmålet om slike teknologianvendelser som *bør* godtas vurdert ut i fra styringsidealene, eventuelt på hvilke vilkår. Teknologiske muligheter gir med andre ord grunnlag for å stille normative spørsmål om hva som innen demokratiet, rettsstaten og respekten for personvern kan tillates. Vi drøfter slike spørsmål innen en rettspolitisk ramme, dvs. innenfor rammene av grunnleggende rettslige prinsipper.

De tre spørsmålstypene illustrerer betydningen av det normative perspektivet på studiet. Temaet er både hvilke normer som *gjelder* og hvilke som *bør gjelde*. Normene vil i stor grad være rettslige, dvs. felles normer som er fastsatt av demokratiske myndigheter og håndhevet av forvaltningsmyndigheter og rettssystemet.²

Alle normer i samfunnet er selvsagt ikke rettslige. I tillegg er etiske normer samt for øvrig normer for "skikk og bruk" viktige. Grenser for ytringsfriheten håndheves for eksempel ikke bare av lover, men også av normer for god presseskikk i Vær Varsom-plakaten. Slike normer blir ikke håndhevet av noen myndighet,³ men blir for eksempel effektive fordi personer som bryter normen møter sosiale reaksjoner. Den som misbruker tiliten til en venn ved å spre privat informasjon vedkommende har fått tilgang til på Facebook, vil for eksempel sette vennskapet på prøve.

Det kan være aktuelt å ta sosiale normer (etikk, skikk og bruk) opp i rettssystemet og på den måten gjøre det til en sak for offentlig myndigheter. Tidligere var det for eksempel i lovgivningen nesten fritt frem å omtale personer og gjengi personopplysninger på nettet så lenge formålet var "opinionsdannende", dvs. så lenge det ble gjort for å si sin mening og skape debatt. I en slik situasjon var det bare "myke" etiske og andre sosiale normer som satt grenser for hvilke opplysninger som kunne spres. Mange tok ikke slike hensyn. Etter en lovendring i 2012 ble det derfor åpnet for at Datatilsynet kunne vurdere forholdet mellom ytringsfrihet og personvern,⁴ og således med loven i hånd stoppe ytringer som krenket personvernet på uakseptabel måte.

2 Eksempler på studentoppdrag

Det går an å gi et raskt inntrykk av hva DRI-studiet går ut på ved å gi eksempler på temaer i den avsluttende bacheloroppgaven.⁵ Oppgaven skal vise at studentene kan gjøre nytte for seg og er klare for arbeidslivet. Lånekassen, NAV, Politidirektoratet, Kommunal- og regionaldepartementet, Datatilsynet, UiO og Senter for IKT i utdanningen er blant

² Jurister vil bruke uttrykkene *de lege lata* om hvilke rettsregler som gjelder, mens spørsmålet om hvilke rettsregler som *bør* gjelde ofte blir betegnet som spørsmål *de lege ferenda*.

³ Men myndigheter kan gjerne oppfordre til og bidra til at slike sosiale, ikke-rettslige normer skapes. Vær Varsom-plakaten håndheves av selvdømmeordningen i Pressens faglige utvalg.

⁴ Jf. personopplysningsloven § 7.

⁵ Oppgavene utarbeides av grupper på 4 – 5 studenter og er lagt opp som et reelt oppdrag for en ekstern oppdragsgiver.

institusjoner som har vært oppdragsgivere, og som har fått hjelp til analyser og løsningsforslag fra våre studenter.

Her skal jeg kort nevne en del utvalgte titler på arbeider som er gjennomført, og som gir indikasjon på hva slags spørsmål utdanningen setter studentene i stand til å gå løs på. Fagområdet er vidt og gir mange muligheter. De følgende eksemplene gir derfor ikke et dekkende bilde.⁶

En del oppgaver har vekt på hvorledes informasjons- og kommunikasjonsteknologi kan virke inn på demokratiet. Dette gjelder ikke bare spørsmål om bruk av IKT i forbindelse med valg, men gjelder også spørsmål om ytringsfrihet og muligheten til å bli hørt:

- Kartlegging av holdninger til elektronisk valg.
- Forslag til e-høring i Sandefjord kommune.
- Nettdebatter som forum for lokaldemokratisk deltakelse.

Personvern får stor oppmerksomhet i media, spesielt i tilknytning til Internett. Dette preger også DRI-programmet der særlig vern av personopplysninger har en relativt stor plass. Interessen gir seg også utslag i forholdsvis mange avsluttende bacheloroppgaver med vekt på personvern:

- Datatilsynet: Informasjon eller mening? En analyse av debatten om datalagringsdirektivet med forslag til forbedring av informasjonsvirksomheten.
- Informasjonssikkerhet og cloud computing.
- Fjernsynsovervåking på videregående skoler.
- Organisering og ansvar etter personopplysningsloven i et forvaltningsorgan.
- Sikkerhetsorganisering ved et mindre legekantor.

Andre oppgaver er mer knyttet til rettssikkerhetsidealet og spørsmålet om hvorledes arbeid i offentlig sektor kan utføres på mer rasjonelle måter. Fordi arbeidet som skal utføres i stor grad omfatter personopplysninger er det ofte også mye personvern i slike oppgaver:

- Elektronisk meldingsbok i videregående skole.
- Frivillig CV-registrering og personvern hos NAV.
- Politianmeldelser via internett.
- Konsekvenser av avvikende sivilstandsopplysninger for alderspensjon.

Det er uansett minst to fellestrekk ved oppgavene som jeg her vil trekke fram. For det første viser oppgavene den store nytten ved tverrfagligheten som kjennetegner DRI. Ikke sjelden er oppdragsgiver faglig sterk på ett saksområde (f.eks. jus), men for å løse oppgaver i dagens forvaltning er det behov for å se sammenhenger mellom ulike typer problemstillinger: Hvilke rettslige og organisatoriske problemstillinger reiser en foreslått systemløsning? Dette er en type spørsmål som DRI-studiet setter studenter i stand til å ta stilling til. Skal en for eksempel

⁶ De fleste av oppgavene er tilgjengelige på semestersidene for emnet DRI3001 i det året de ble skrevet.

lage forslag til nettbasert rutine for anmeldelse av tyveri, må en både kjenne teknologiske muligheter og forutsetninger, man må kunne sette seg inn i rettsreglene på området, og man må ha kunnskaper om hvorledes politiets arbeid er organisert. Studentene har selvfølgelig ikke all detaljkunnskap om et hvilket som helst saksfelt, men studiet gir dem forutsetninger for å finne relevant informasjon, analysere og diskutere seg fram til mulige løsninger.

Noe annet som kjennetegner bacheloroppgavene på DRI og utdanningen generelt, er kombinasjonen av teoretisk og praktisk tilnærming. Dette gjør bl.a. at en typisk oppgave inneholder konkrete forslag til hvorledes informasjonssystemer, rettslige reguleringer og tilhørende organisering bør være. Selv om teori er viktig, er det aldri lang vei til praktisk handling. Derfor er oppgavene også en god demonstrasjon på at folk med DRI-utdanning kan gå ut i verden å gjøre nytte for seg!

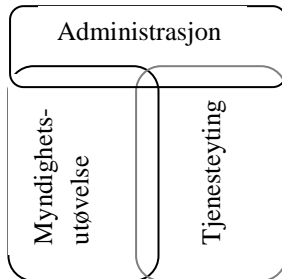
3 Elektronisk forvaltning

PÅ DRI-studiet og i forvaltningsinformatikk generelt får offentlig forvaltning mye oppmerksomhet, dvs. det myndighetsapparatet som er satt til å forberede, gjennomføre og føre tilsyn med beslutninger i det demokratiske styringssystemet. Særlig er vi opptatt av elektronisk forvaltning (e-forvaltning), og forvaltningens bruk av IKT for å endre og forbedre det offentlige styringsapparatet.

Vektlegging på offentlig forvaltning innebærer ikke snevert perspektiv på samfunnet. For det første er vi opptatt av forholdet mellom offentlig forvaltning og befolkningen (brukere, partene). Hvordan bør vi utforme e-forvaltningen for at folk skal kunne ivareta rettighetene sine og i det hele tatt bli godt behandlet? Dessuten innebærer velferdssamfunnet at de fleste livsområder er relatert til ett eller flere forvaltningsorganer. Innen alle de områder der offentlig forvaltning er gitt en rolle, vil det finnes rettslige reguleringer, og det vil ofte finnes et behov for ny/endret bruk av teknologi for å gjennomføre disse oppgavene.

Kunnskap om elektronisk forvaltning kvalifiserer selvfølgelig ikke bare til arbeid i forvaltningen. Like mye vil DRI-studier kvalifisere for jobber der en må forholde seg til offentlig forvaltning uten å være del av den, for eksempel ved at en jobber som konsulent med oppdrag for offentlig forvaltning, eller ved at en jobber i privat næringsliv og må forholde seg til ulike statlige og kommunale krav og ordninger.

”Forvaltning” er ikke et veldig presist ord. Vi prøver å unngå å bruke ordet som generell betegnelse på alt hva det offentlige styrer med. Grovt sett kan vi skjelne mellom

myndighetsutøvelse, tjenesteyting og administrasjon, se figuren til venstre. Det er imidlertid ikke alltid lett å skille klart mellom myndighetsutøvelse og tjenesteyting, og i figuren er elementene derfor tegnet på overlappende måte.

Kort sagt handler *myndighetsutøvelse* om at forvaltningsorganer bestemmer over andre, for eksempel om hvor mye skatt noen skal betale, hvilke søkere som kommer inn på universiteter og høyskoler, hvor mye en person skal motta i sosial stønad, hvem som skal få tilbud om hjerteoperasjon osv. *Tjenesteyting* er andre ønskede aktiviteter som utføres, ofte med basis i myndighetsutøvelse. Undervisning, medisinsk behandling og informasjonsvirksomhet er eksempler på tjenester. ”*Administrasjon*” i figuren betegner de aktiviteter som må utføres for å utføre tjenesteyting og myndighetsutøvelse, for eksempel lønn og personaladministrasjon, regnskap, arkivering, innkjøp mv.

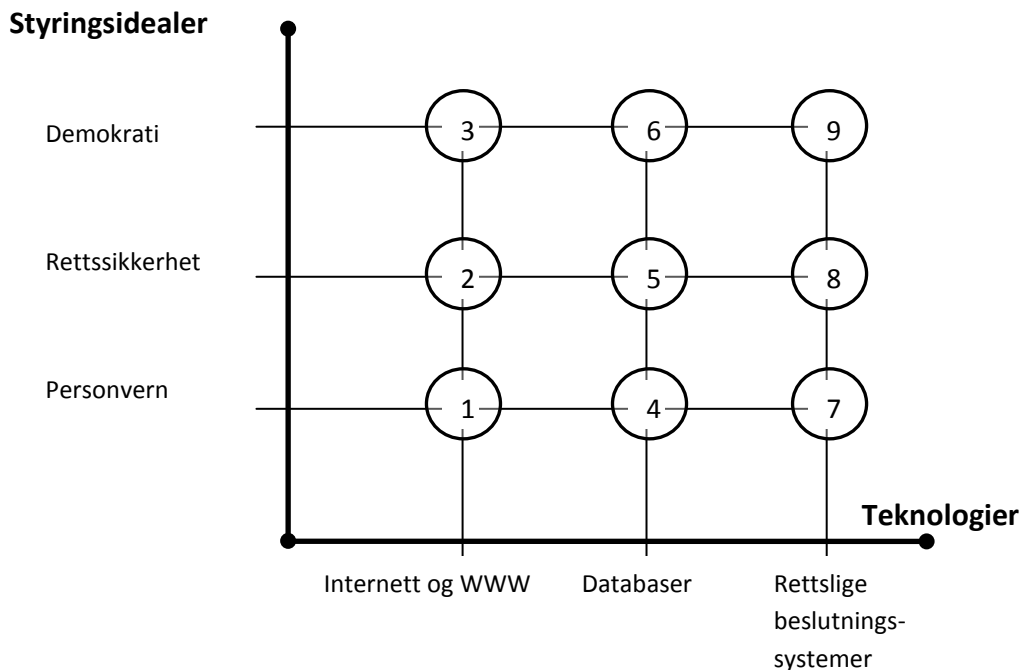
I DRI-studiet er det primært myndighetsutøvelse det handler om, og spørsmål om administrasjon blir sekundære. Tjenesteyting får først og fremst oppmerksomhet i tilknytning til de to andre områdene, for eksempel informasjonstjenester i tilknytning til myndighetsutøvelse: Hvilken informasjon gir for eksempel veimyndighetene om adgangen til å beslaglegge førerkort? (Beslaglegging av førerkort er åpenbart myndighetsutøvelse, og informasjon om dette er tjenesteyting.)

4 Den forvaltningsinformatiske spørsmålsgeneratoren

Nå som vi har skissert hva DRI handler om, kan vi være litt mer spesifikke med hensyn til hvordan viktige deler av faget er designet. Først er det imidlertid viktig å understreke at vi i utgangspunktet er meget tilbakeholdne med å utelukke problemstillinger. Det kan altså være konkrete grunner til å gå ut over det som blir presentert her. Uansett er det viktig å understreke at forvaltningsinformatikk ikke er ”litt av hvert om IKT, jus og samfunn og sånn”, men er bygget på en enkel tverrfaglig modell som kan sies å generere problemstillinger som tilhører studiet.

DRI er tverrfaglig, dvs. det kombinerer og integrerer tre tradisjonelle fagområder: jus, informatikk og samfunnsvitenskap. Dette skulle kanskje tilsi en tredimensjonal modell der hvert av de tradisjonelle fagene var representert ved hver sin dimensjon. Fullt så enkelt er det imidlertid ikke. Årsaken er bl.a. at vi ikke ønsker å sette opp noe skarpt skille mellom jus og samfunnsvitenskap, men velger å anse begge fag som bærere av noen *styringsidealer*, dvs. forestillinger om hvorledes samfunnet best kan og bør styres (jf. den vertikale aksens i

figuren nedenfor). Noen av disse idealene kan best knyttes til begrepet rettsstat, andre kan best knyttes til begrepet demokrati, mens atter andre like godt kan knyttes til begge idealer.

Fordi vern om den enkeltes privatliv kan ses som et ideal uavhengig av demokrati og rettsstat, er personvernidealet plassert som et selvstendig ideal i figuren.⁷ Idealene om demokrati, rettsstat og personvern kan forklares og detaljeres på ulike måter og nivåer, og en nærmere konkretisering er nødvendig for å kunne drøfte og ta stilling til innholdet av disse honnørordene. I figuren nedenfor har vi av plasshensyn holdt oss til det overordnede nivået. Skulle vi konkretisere hva som ligger under betegnelsen på hvert enkelt styringsideal, ville kompleksiteten – og plassbehovet – økt betraktelig. Hvis vi skal spesifisere det nærmere innholdet av personvern, kan vi for eksempel benytte den såkalte interessedeteorien. I stedet for "personvern" ville vi da fått fem "personverninteresser":

- om å bestemme over tilgang til opplysninger om egen person
- i innsyn og kunnskap
- i opplysnings- og behandlingskvalitet,
- i forholdsmessig kontroll, og
- i brukervennlig behandling.

Hver av disse interessene kan igjen detaljeres som 18 "krav". Punktet personvern på den vertikale aksene kan med andre ord angis som minst 18 forskjellige spørsmål om personvern. På tilsvarende måte kan vi ekspandere demokrati og rettssikkerhet. Det er dessuten et

⁷ Vi hevder ikke at demokrati, rettsstat og personvern er de eneste styringsidealene i vårt samfunn. Det er imidlertid disse idealene som primært får oppmerksomhet på DRI-studiet. I tillegg kunne vi f.eks. trukket fram idealet om informasjonsfrihet og ytringsfrihet, men disse idealene er også inkorporert i de idealene vi har valgt å legge vekt på, og er derfor ikke glemt.

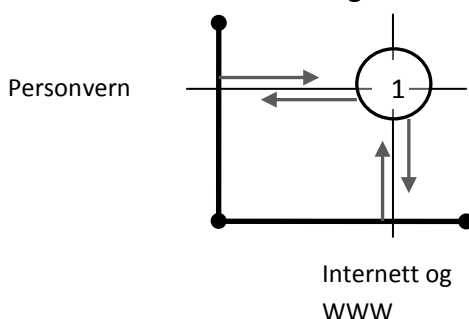
poeng at en kan plassere inn ulike systematikker for å beskrive idealene. Personvern, rettsstat og demokrati blir ikke beskrevet på én fast måte, men begrepene er gjenstand for diskusjon og noe ulik angivelse, bl.a. ut i fra formålet med bruken av begrepene. Slik er innholdet den vertikale akse forholdsvis åpent og fleksibelt og gir rom for ulike anerkjente angivelser av idealenes innhold.

Ulike typer IKT er plassert langs den horisontale akse. I figuren er det tatt med tre veldig generelle betegnelser for aktuell teknologi. "Internett og WWW" refererer til World Wide Web (verdensveven) som er én av de dominerende teknologiene på internett for å publisere og gjøre tilgjengelig informasjon, herunder informasjon knyttet til offentlig styring, spørsmål om plikter og rettigheter mv. "Databaser" betegner teknologi for å lagre og gjøre tilgjengelig formaliserte og strukturerte data/opplysninger, for eksempel opplysninger om enkeltpersoner.⁸ Den siste gruppen av teknologi som er med i figuren er "rettslige beslutningssystemer". Dette er teknologi som gjør det mulig å automatisere rettslige avgjørelser; dvs. rettsreglene programmeres for å sette datamaskinsystemene i stand til å treffe vedtak uten direkte medvirkning fra mennesker, eller bare med beskjeden manuell behandling.

Det finnes mange måter å beskrive og gruppere IKT, og figuren er i realiteten åpen for alle teknologier. I tillegg til WWW kunne vi for eksempel satt opp sosiale medier og søkemotorer, og i stedet for databaser og rettslige beslutningssystemer kunne vi satt inn konkrete systemer. Samordna opptak er f.eks. et rettslig beslutningssystem som gjennomfører automatiske opptak til universiteter og høyskoler. Ikke minst kunne vi satt inn en rekke andre teknologier som ikke nødvendigvis har med de tre nevnte teknologiene å gjøre, men som likevel er høyst relevante i studiet: Skyteknologi (cloud computing), biometrisk teknologi, RFID, WLAN, GSM, GPS, digitale kameraer osv.

5 Bruk av spørsmålsgeneratoren

Poenget med figuren ovenfor er at vi kan bruke den som spørsmålsgenerator ved å kombinere ulike teknologier med hvert av styringsidealene. Hvis vi bruker kryssningspunktet

nederst til venstre i den forrige figuren som eksempel, kan vi blant annet stille spørsmål som gjelder forholdet mellom personvern og Internett og WWW.

Spørsmålene går fire veier: Hvis vi først tar utgangspunkt i personvernidealet og følger pilen til høyre, blir spørsmålet:

⁸ Databaser kan gjøres tilgjengelig via internett og WWW, men kan også eksistere uavhengig av nettet og er derfor satt som egen teknologi i figuren.

a) Hvilke krav stilles til Internett for å ivareta personvernet?

Kommentar: Dette spørsmålet kan besvares ut i fra gjeldende lovgivning. Den viktigste reguleringen finner vi i personopplysningsloven med forskrift som regulerer vern av personopplysninger helt generelt, inkludert personopplysninger på Internett, herunder sosiale medier. Her er det ikke anledning til å si noe konkret om innholdet, men generelt kan reglene sies å være temmelig vurderingspregede og gir derfor få konkrete svar. Personopplysningsloven ble dessuten utformet før internett ble vanlig brukt, og flere av reglene er derfor vanskelig å anvende (hva skal for eksempel regnes som "overføring av personopplysninger til utlandet" når opplysningene ligger på nettet?). En annen viktig lov for personvern på Internett er lov om elektronisk kommunikasjon (ekomloven), som regulerer all overføring av lyd, bilde, tekst eller andre data ved hjelp av elektromagnetiske signaler, for eksempel internettrafikk. Denne loven har bestemmelser som for eksempel stiller krav til beskyttelse av slik kommunikasjon mot innsyn fra andre enn de som kommuniser. Det er imidlertid denne loven som også pålegger datalagring i samsvar med Datalagringsdirektivet.⁹

Hvis vi går fra Internett og WWW og følger pilen opp, blir spørsmålet på lignende måte:

b) Hvordan kan Internett sies å ha betydning for personvernet?

Kommentar: Dersom vi sammenligner med situasjonen før ca 1995 (da Internett begynte å bli vanlig) kan spesielt WWW og – i de siste årene – sosiale medier sies å ha endret situasjonen for personvernet på dramatiske måte. Før var personopplysninger i utgangspunktet lagret og beskyttet innenfor relativt trygge områder (hos offentlige myndigheter og forretningsdrivende, i private hjem mv.). Man overførte selvsagt personopplysninger over telenettet, men i begrenset grad og med klare avtaler mellom avsender og mottaker. Med Internett økte tendensen til å gjøre slike opplysninger allment tilgjengelige (på nettet), og det ble ikke minst skapt en sårbarhet for datainnbrudd via nettet, noe som gjorde all verdens hackere til reelle trusler selv på det mest avsidesliggende stedet. Videreutvikling av nettet med introduksjon av "skytjenester" (jf. "cloud computing") innebærer bl.a. at en ikke lenger kan vite hvor i verden personopplysninger er lagret, noe som selvsagt gjør det vanskeligere å kontrollere at personvernlovgivningen blir etterlevet.

Fra aksene i figuren ovenfor og inn mot krysningspunktet gjelder altså spørsmålet hvordan styringsidealet virker på teknologien (a) og hvordan teknologien virker på styringsidealet (b). De to neste spørsmålene gjelder reformspørsmål og peker mot mulig endring av hhv styringsidealer og teknologi. Pilen mot personvern gir da spørsmålet:

⁹ Dvs. EU-direktivet som pålegger alle land i EU/EØS å lagre trafikkdata for all telekommunikasjon i mellom 6 måneder og 2 år. Hensikten er å gjøre dataene tilgjengelig for politiet og på den måten bidra til oppklaring av alvorlige former for kriminalitet. I Norge er slik datalagring vedtatt, men var høsten 2012 ennå ikke trådt i kraft.

c) Er det grunn til å reformulere personvernidealet i lys av teknologien (her: Internett)?

Kommentar: Personvernidealet har for en stor del bakgrunn i teknologiske forhold fra før Internett ble vanlig brukt, og bruken av nettet har uansett endret seg mye de siste 5 – 10 årene. I dag legges det trolig mindre vekt på å hindre spredning av personopplysninger (og ”konfidensialitet”), og krav om at personopplysninger skal være *tilgjengelige* en viktig del av personvernet. Et nytt element i personvernet som ble spilt inn av EU-kommisjonen i år, er kravet om ”data portability”, dvs. at enhver skal kunne ta med seg opplysningene sine dersom de avslutter en relasjon (f.eks. bytter telefonselskap, strømleverandør eller andre som har samlet inn opplysninger om enkeltpersoner over lang tid). Hva personvern kan sies og være og hva som er viktig i personvernet, vil med andre ord endres over tid, bl.a. ut i fra den teknologiske utviklingen.

På tilsvarende måte kan spørsmålet rettes mot teknologien:

d) Er det grunn til å endre på teknologien i lys av styringsidealet?

Anvendt på personvern og Internett gjelder det siste spørsmålet om tjenester på nettet kan gi funksjoner og egenskaper som kan *bedre* ivaretagelsen av personvern?

Kommentar: Allerede tidlig i Internettets historie har det vært forsøkt å utvikle teknologier som kunne brukes for å beskytte personvernet til folk som benyttet nettet. Slike ”personvern fremmende teknologier” (”privacy-enhancing technologies”) har for eksempel gjort det mulig å skjule identiteten for den som bruker nettet. Funksjoner i nettleseren din som hjelper deg å slette informasjonskapsler (”cookies”) er et annet eksempel på slik teknologi. I dag er en mer opptatt av ”innebygget personvern” (”privacy by design”), som innebærer at en må ta hensyn til personvern ved utvikling av informasjonssystemer. Målet er å bli klar over mulige negative konsekvenser for personvernet før en gjør de grunnleggende systemmessige valgene, og dermed unngå eller redusere slike negative følger.

6 Noen eksempler

Tilsvarende spørsmål som vi ovenfor har reist i krysningen mellom personvern og Internett/WWW i spørsmålsgenerator, kan vi formulere for *alle* krysningspunktene i figuren. Som dere forstår ville diskusjonene bli langt flere og mer konkrete dersom vi hadde tatt utgangspunkt i de mange delementene i idealene om demokrati, rettssikkerhet og personvern. Hvis en også tenker på de mange ulike teknologiene som kan settes inn langs den horisontale akse, er det lett å forstå at figuren gir opphav til veldig mange spørsmål. Her går vi selvsagt ikke inn og redegjør for alle fire spørsmålstyper i alle ni krysningspunkter.

Likevel vil vi gi noen kortfattede eksempler og kommentarer til hvert krysningpunkt på dette overordnede nivået (vi følger tallene i figuren av spørsmålsgeneratoren).

- 1) Internett og verdensveven legger til rette for å publisere informasjon av mange slag, og en del av opplysningene som gjøres tilgjengelig er personopplysninger. Det er åpenbart at slik spredning av personopplysninger har stor betydning for folks personvern. Dette gjelder for eksempel publisering av bilder og negative personkarakteristikker som i neste omgang kan ha betydning når personene skal søke jobb. Det er ikke lett å se hvorledes selve teknologien kan endres for å komme slike problem til livs, men åpenbart mulig å utvikle teknologisk baserte tjenester for å finne fram til og kreve opplysninger slettet eller rettet. Slettmeg.no er eksempel på en slik tjeneste.
- 2) Internett kan bl.a. brukes til å gjøre tilgjengelig informasjon som gjør det lettere for den enkelte å ivareta sine egne rettigheter. For det første er lover og forskrifter lettere tilgjengelig og lettere å finne fram til enn de noen gang har vært. Like viktig er det imidlertid at du kan søke og finne råd hos eksperter og folk med erfaringer som de deler på nettet. På nettet kan du også finne enkelte systemer som gir deg mulighet til å simulere en fremtidig rettslig situasjon. Vil du beregne skatten, kan du for eksempel gå inn på skattekalkulatoren på Skatteetaten.no eller DinePenger.no i stedet for å prøve å finne fram i loven.
- 3) Personvern kan gi grunn til å begrense bruk av personopplysninger (jf. punkt 1), men samtidig er det viktig i et demokrati at folk skal kunne ytre seg fritt og for eksempel kritisere navngitte personer. Internett gir gode muligheter for folk til å komme til orde i nettdebatter, blogger mv. Samtidig legger nettet til rette for å finne fram til folk med like synspunkter og skaper nye muligheter for å organisere politisk virksomhet. Teknologien gir imidlertid like muligheter for de som vil kjempe for demokrati og de som vil bekjempe den.
- 4) I offentlig forvaltning finnes det mange databaser med omfattende, strukturerte opplysninger om enkeltmennesker. Folkeregisteret, strafferegisteret, ligningsregistre, pensjonsregistre, studentregistre, førerkortregisteret og passregistret er noen få eksempler på slike databaser. Andre databaser er resultatet av løpende bruk av tjenester, for eksempel tjenester i privat sektor som betalingsformidling og telekommunikasjon. Personvernimplikasjonene knyttet til slike baser/registre er ofte større enn når opplysningene bare forekommer i løpende tekst (jf. tekstsystemer i punkt 1). Grunnen er at innholdet av databaser typisk er langt mer omfattende, systematisk og tilrettelagt for bruk. Diskusjonen om datalagringsdirektivet og etablering av databaser som viser all bruk av mail, mobil mv er rett i kjernen av punkt 4 i spørsmålsgeneratoren. Det er imidlertid en lang rekke andre databaser som er minst like kontroversielle. Tenk bare på opplysninger om betalingstransaksjoner og

opplysninger knyttet til GPS-sporing av biler som viser hvor bestemte biler/personer til enhver tid har kjørt.

- 5) Opplysninger i databaser er ofte beslutningsgrunnlag. I straffesaker kan det for eksempel være avgjørende hva opplysninger fra telefonselskapet ditt viser om din mobilbruk (hvem du ringte til, når, fra hvor osv). Opplysninger i arbeidsgiveres databaser om lønn og skattetrekk mv, vil på tilsvarende måte være viktig for riktig beregning av skatt, opptjening av pensjonsrettigheter mv. I den grad teknologien gjør det mulig at den enkelte får tilgang til sine data på personlige sider, vil dette kunne gi bedre forutberegnelighet og bedre mulighet for den enkelte til å sjekke at opplysningene er korrekte og fullstendige.
- 6) Innholdet i databaser kan vise mye om hvordan det demokratiske systemet fungerer og resultatet av samfunnsstyringen. Et sentralt eksempel er KOSTRA-databasen (KOMmune-STat-RApportering) som benyttes for å rapportere ressursbruk og tjenester i norske kommuner innen økonomi, sosiale tjenester, skole, helse og kultur. Informasjonen sendes Statistisk sentralbyrå og er tilgjengelig derfra. For deltakere i det politiske ordskiftet er dette åpenbart en gullgrube av harde fakta som kan inngå i politisk argumentasjon. Et annet eksempel er partilovens § 22 om etablering av et sentralt register med oversikt over partienes inntekter bl.a. fra private givere. Slik bruk av IKT er ment å skape offentlighet og åpenhet om mulige forpliktelser og avhengighetsforhold innen politikken.
- 7) Når en automatiserer beslutninger, for eksempel overlater til datamaskinsystemer å gjennomføre opptak til universiteter og høyskoler, innebærer det at en må behandle en rekke personopplysninger om tidligere utdanning, karakterer osv. Et viktig personvern hensyn er å beskytte opplysningene for innsyn fra uvedkommende. I et personvernperspektiv er det dessuten viktig at den enkelte som er utsatt for slik behandling er klar over hvilke opplysninger om ham eller henne som benyttes, og hvor opplysningene er hentet fra osv. Jo mer automatisk og "usynlig" behandlingsopplegget er, desto større er utfordringen å gi berørte personer følelsen av kontroll og innflytelse over beslutningsprosessen.
- 8) Bruk av rettslige beslutningssystemer innebærer at rettsreglene er "oversatt"/transformert til datamaskinprogrammer for på den måten å automatisere rettsanvendelsen. I rettsikkerhetsperspektiv blir det viktig å sikre riktig rettsanvendelse og dermed riktig innhold av vedtakene. Dette krever for det første at de opplysninger som blir innhentet av datamaskinsystemet er riktige og fullstendige. Er opplysninger om karakterer feil i Samordne opptak, kan det for eksempel gjøre at noen ikke kommer inn på studier de er kvalifiserte til – eller det motsatte. Ikke minst er det viktig at de datamaskinprogrammene som skal styre de automatiserte

beslutningene er korrekte. Er beregningsmåten for inntekter uriktig angitt i programmet, vil det for eksempel kunne føre til at det ikke blir tildelt riktig lån og stipend fra Lånekassen.

- 9) Til slutt et eksempel på hvorledes rettslige beslutningssystemer har betydning for realiseringen av demokratiidealet. For å automatisere rettslige avgjørelser må rettsreglene fortolkes og uttrykkes ved hjelp av programmeringsspråk. I overgangen fra vanlig norsk lovspråk til programmeringsspråk vil det skje større eller mindre innholdsmessige endringer; i alle fall i den forstand at det velges én av (ofte) flere mulige forståelser, og at reglene i programmet blir firkantet og kjemisk fri for skjønn og vurderinger av rettferdighet. I denne forbindelsen kan det reises viktige spørsmål om hvor mye "millimeterrettferdighet" og rom for konkrete vurderinger av folks individuelle situasjon som lovgivingen og praktiseringen av den bør legge opp til.

7 Oppbyggingen av DRI-studiet

DRI-studiet er bygget opp av i alt 17 emner som det skal avlegges eksamener i over en periode på 3 år. Normalt skal det avlegges tre emner per semester. Vi kan dele emnene opp i seks typer etter innhold: To emner er allmennutdannende av en type som må avlegges på de fleste studier. Dette er examenphilosophicum (EXPHIL) og examenfacultatum (EXFAC) som i gjennomføringsplanen for DRI er lagt til henholdsvis første og annet semester.

Anbefalt studieløp

6. semester	DRI3001 - Prosjektarbeid	Fordypning innenfor jus, samfunnsvitenskap eller informatikk
5. semester	DRI3010 - Systemutvikling, offentlig styring og demokrati	Fordypning innenfor jus, samfunnsvitenskap eller informatikk
4. semester	RINF1100 - Ytringsfrihet, medie- og nettregulering	Breddevalg innenfor informatikk eller samfunnsfag
3. semester	DRI2020 - Rettskilder og informasjonssøking	INF1000 - Grunnkurs i objektorientert programmering eller INF1500 - Introduksjon til design, bruk, interaksjon
2. semester	DRI1010 - Personvern i offentlig forvaltning	JFEXFAC04 - Examen facultatum - rettsvitenskapelig variant eller SVEXFAC03 - Examen Facultatum - Samfunnsvitenskapelig variant
1. semester	DRI1001 - Digital forvaltning	EXPHIL03 - Examen philosophicum
	10 studiepoeng	10 studiepoeng
		JUOFF1201 - Introduksjon i forvaltningsrett
		10 studiepoeng

Den neste gruppen er emner innen jus. Studiet begynner med forvaltningsrett i første semester (JUOFF1201) og i fjerde semester undervises det om ytringsfrihet, medie- og nettregulering (RINF1100). Ellers er det ikke rene jusfag som er obligatoriske. Det er

imidlertid mye jus i flere av emnene med DRI-kode. Dette gjelder ikke minst DRI1010 i annet semester (Personvern i offentlig forvaltning) og emnet Rettskilder og informasjonssøking (DRI2020) i tredje semester. I tillegg kan en velge jusfag i femte og sjette semester, og i tillegg bruke de to fritt valgte emnene på jus. Samlet er det således mulighet til å velge bortimot 8 emner jus i løpet av studiet; og ikke mindre enn tilsvarende ca 4 emner. I tillegg kommer juridiske problemstillinger som er innvevet i andre DRI-emner, jf nedenfor.

Innen informatikk må en ha minst to emner i løpet av studiet, og kan maksimalt velge 6 emner. Det er tre informatikkemner som er innpasset i studiet. Disse gjelder systemutvikling, programmering og design, bruk og interaksjon, og er anbefalt i annet og tredje semester. Denne delen av utdanningen tar ikke sikte på at folk skal få kompetanse til å programmere og utvikle informasjonssystemer selv, men er nødvendige for å forstå tenkning og metoder innen informatikken.

Også innen samfunnsvitenskap må alle ha minst to emner og kan ha maksimalt seks emner. Her er valgmulighetene langt større enn innen informatikk. Det er mulig å velge begynneremner innen statsvitenskap, sosiologi, sosialøkonomi og sosialantropologi. Med det som grunnlag kan en velge fordypning og eventuelt velge samfunnsvitenskap som fritt valgte emner. De ulike samfunnsvitenskapene gir ganske forskjellige forutsetninger for å drøfte samfunnets bruk av IKT, og det er særlig den statsvitenskapelige (politiske) og sosiologiske (sosiale) innfallsvinkelen som har vært populær blant studentene.

Mens andre emner arrangeres av andre deler av UiO, arrangeres alle DRI-emner av Avdeling for forvaltningsinformatikk (AFIN) ved Det juridiske fakultetet. Hvert semester bortsett fra fjerde semester er det ett DRI-emne.¹⁰ Til sammen fem emner tilsvarende 60 studiepoeng er forbeholdt DRI-emner. Disse er obligatoriske og spesielt opprettet i anledning DRI-programmet. DRI-emnene er "limet" i utdanningen, og det er primært her det tverrfaglige perspektivet formidles. Tverrfagligheten betyr imidlertid ikke at en alltid lener seg like mye til jus, informatikk og samfunnsfag. Som nevnt dominerer det juridiske perspektivet i to emner, mens det informatiske perspektivet er viktigst innen DRI3010. I den avsluttende bacheloroppgaven (DRI3001) er det hvilket oppdrag som utføres som i realiteten bestemmer den faglige balansen. Dette emnet tilsvarer arbeid i 2/3 av siste semester (20 sp).

Den siste gruppen emner jeg vil nevne er de som kan velges fritt, dvs. der det ikke i programmet er lagt noen føring for det faglige innholdet. Disse to emnene kan brukes til å spisse kompetansen innen et interesseområde, eller eventuelt brukes til en helt annen type fag enn de som for øvrig inngår i DRI.

I denne gjennomgangen har det fremgått noe om valgfriheten i studiet. Enkelt sagt er det frihet på fire nivåer:

¹⁰ I fjerde semester er det rettsinformatikkemne (RINF1100) som arrangeres av Senter for rettsinformatikk, og således er del av samme fagmiljø som de obligatoriske DRI-emnene.

- Emner tilsvarende i alt 110 studiepoeng er *obligatoriske*, det vil primært si femDRI-emner, ett FOVA-emne, ett RINF-emne, ett informatikkemne, og exphil og exfac.
- Breddevalg er valg studentene kan gjøre ut i fra en begrenset liste emner (30 sp). Dette gjelder informatikk og samfunnsfag.
- Fordypningsvalg er emner som studentene fritt kan velge for å fordype seg innen jus, informatikk eller samfunnsfag (20 sp). Slike emner kan gjerne tas utenlands.
- Frie valg (20 sp) er helt frie, dvs. i motsetning til fordypningsvalgene trenger de ikke å ha noe med øvrige fag på DRI-studiet å gjøre.

Det er fullt mulig å ta et semester i utlandet som del av DRI-utdanningen. Fordi den anbefalte gjennomføringsplanen har et obligatorisk emne i hvert semester, kreves det imidlertid litt planleggig og "rydding" for å få dette til på en god måte. I tillegg til tilbud om utenlandsstudier via UiO sentralt, har vi mulighet for å tilby mer skreddersydde opplegg i samarbeid med våre internasjonale samarbeidspartnere.

8 Avslutning

Folk med DRI-utdanning blir ikke spesialister innen jus, informatikk og samfunnsvitenskap; de blir spesialister på *sammenhenger* mellom juridiske, informatiske og samfunnsvitenskapelige spørsmål. En informatiker har sjelden juridisk kunnskap og kunnskap om det offentlige styringsapparatet som får henne til å innse hvilke rettslige og politiske implikasjoner en foreslått systemløsning har. En jurist vil typisk ikke ha tilstrekkelig teknologisk innsikt til å se hvorledes rettslige krav kan understøttes av teknologiske hjelpemidler. Folk med DRI-bachelor vil typisk være personer som sikrer koordinering og samarbeid mellom ulike faggrupper i systemutviklingsprosjekter og arbeide med fornyelse av offentlig sektor. I tillegg vil de ha spesialkompetanse på arbeider innen det flerfaglige feltet; for eksempel styring av IKT, transformering av rettsregler til datamaskinprogrammer og innbygging av personvern i systemløsninger (jf. "privacy by design").

I denne artikkelen har jeg prøve å beskrive DRI-studiet på en saklig og nøktern måte. Et slikt opplegg gjør det vanskeligere å formidle hvordan noe om selve miljøet som driver undervisningen og de menneskene studentene våre treffer. Jeg skal nøye meg med noen korte beskrivelser som forhåpentligvis legger en dimensjon til det den faglige beskrivelsen overfor gir:

Miljø med høyt aktivitetsnivå. Senter for rettsinformatikk (SERI) og Avdeling for forvaltningsinformatikk (AFIN) består av ca 20 forskere. Hvert år arrangerer vi flere konferanser og seminarer om aktuelle emner der studentene alltid er velkomne. Mye av det vi arbeider med gjelder saker som omtales i media.

Lett tilgang til lærerne. Vi er et lite miljø der studenter og lærere/forskere har mye med hverandre å gjøre, og der det er lett å ta kontakt med en lærer når det er noe du lurer på.

Internasjonalt rettet miljø. SERI/AFIN er et internasjonalt rettet miljø som deltar i flere internasjonale forskningsprosjekter og tilbyr internasjonalt masterstudium. Hos oss treffer du studenter fra alle verdensdeler, og de som har tatt doktorgrad hos oss er fordelt på 8 forskjellige land.

Aktiv studentforening. SERIøS Studentforening er åpen for studenter på DRI, master i forvaltningsinformatikk (FINF), jusstudenter på rettsinformatikk og internasjonale masterstudenter. Foreningen gjør det lett å bli kjent. På karriereskjemaer får du dessuten treffe folk med utdanning fra DRI og FINF og på den måten danne deg et bilde av hva du kan bli til når du blir stor!

Godt sosialt miljø. SERI/AFIN er et miljø med der studenter og ansatte synes fest er en god og nødvendig avveksling fra studier og jobb. SERIøS Jul, Hula-hula-festen og Terje-festen (bursdagen til Terje, vår første datamaskin) er faste poster på festprogrammet.